

Michael Meyer, Piotr Łuczkiwicz, Björn Rauchfuß

Einleitung – ‚Eisenzeitliche Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur‘: Internationaler Workshop, 24.–27.10.2013, Berlin

Wstęp – ‚Ceramika osadowa kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim‘: międzynarodowa konferencja, 24.–27.10.2013, Berlin

Die jüngere vorrömische Eisenzeit Mitteleuropas ist im Süden geprägt durch die Latène-Kultur mit ihrer weiträumigen Vernetzung und den sich im Verlauf des 2. Jahrhunderts v. Chr. entwickelnden Siedlungszentren, den Oppida. Nördlich davon erstrecken sich in einem weiten Gebiet vom Karpatenbogen bis an die Nordseeküste, vom Mittelgebirgsrand bis nach Skandinavien, brandbestattende Gruppen, deren kulturelle Gliederung – unterschiedlichen Forschungstraditionen folgend – durchaus heterogen ist. Im polnischen Raum lassen sich die Großräume der Okywie- und Przeworsk-Kultur recht gut abgrenzen, im norddeutschen Raum ist die Einheitlichkeit der von Gustav Schwantes definierten Jastorf-Kultur nicht unumstritten. In Skandinavien, aber auch in den Niederlanden und Nordwestdeutschland verzichtet man auf eine eingängige Kulturbenennung.

Deutlich wird eine ganz unterschiedliche Skalierung der Räume, die der jeweiligen archäologischen Gliederung zugrunde liegt. Im Jastorf-Raum hat sich ein Konzept von ‚Regionalgruppen‘ weitgehend durchgesetzt, das anhand der in groben Zügen zur Deckung zu bringenden Verbreitung bestimmter Tracht- und Keramikformen die Grundlage der Einteilung bildet. ‚Jastorf‘ als übergreifende Einheit kann dann als relativ lose Verbindung von regionalen Gruppierungen verstanden werden. Ganz anders ist die Situation im Bereich der Okywie- und der Przeworsk-Kultur, in denen kaum Ansätze einer regionalen Gliederung sichtbar gemacht und diskutiert werden.

Gleichzeitig ist die Przeworsk-Kultur wie kaum eine zweite jüngereisenzeitliche Kultur geprägt durch das Auftreten ihrer Elemente auch in weit entfernten Gebie-

Środkowa Europa w młodszym okresie przedrzymskim, przede wszystkim jej południowa część, była poddana bardzo silnym oddziaływaniom kultury lateńskiej, która w II w. p.n.e. przybrała oblicze tzw. ‚cywilizacji oppidów‘. Tereny na północ od centrów kulturowych, obejmujące szeroką strefę od łuku Karpat po wybrzeże Morza Północnego i od skraju Średniogórza Niemieckiego po Skandynawię, zajmowały różnorodne grupy ludności, których wspólnym mianownikiem było stosowanie ciepłego obrządku pogrzebowego. Kwestia ich definiowania i klasyfikacji kulturowej jest pochodną zróżnicowanych tradycji badawczych w poszczególnych krajach. Na ziemiach Polski w miarę wyraźnie rysują się dwie wielkie strefy osadnicze, zajmowane przez kulturę przeworską i okywską. Teren północnych Niemiec zasiedlony był przez zdefiniowaną przez Gustava Schwantesa kulturę jastorfską, jej spójność wewnętrzna jest jednak dyskusyjna. W Skandynawii (a także w Holandii i w północno-zachodnich Niemczech) unika się z kolei systematyzowania w ramach kultur archeologicznych.

Zupełnie inaczej traktowana jest też kwestia umiejscowienia w przestrzeni badanych i definiowanych społeczności. Na obszarze kultury jastorfskiej szerokie zastosowanie znajduje koncepcja ‚grup regionalnych‘, których głównym wyznacznikiem jest obszar występowania określonych typów ozdób i form ceramiki. ‚Kulturę jastorfską‘ jako określenie nadrzędne należałoby w tym przypadku rozumieć jako dość luźny związek regionalnych jednostek. Całkiem inaczej sytuacja wygląda w obrębie kultury okywskiej i przeworskiej, gdzie kwestia podziału regionalnego tylko z rzadka pojawia się jako przedmiot dyskusji.

ten. Lange Zeit wurde in der Forschung die Kraghede-Gruppe Nordjütlands unmittelbar mit der Przeworsk-Kultur in Verbindung gebracht, deutlicher ist ein Ausgreifen in den ost-, mittel- und westdeutschen Raum und nach Böhmen zu sehen. Auch bei der Genese der Poienești-Lukaševka-Kultur zwischen Dnjestr und Pruth spielt die Przeworsk-Kultur eine Rolle. Mit guten Gründen sind diese Prozesse zum Teil mit Migrationen von Gruppen aus dem Bereich der Przeworsk-Kultur in bestimmte Regionen erklärt worden, wobei der Befund in der nordthüringischen Goldenen Aue am klarsten ist.

Die kulturellen Verhältnisse des nord- und ostmitteleuropäischen Raumes können also in ganz unterschiedlicher räumlicher Auflösung gelesen werden. Der gesamte Raum ist in der Zeit vom 3.–1. Jahrhundert v. Chr. gekennzeichnet durch Brandbestattung und durch zunehmend einheitlicher werdende Trachtelemente. Im Verlauf des 3. Jahrhundert v. Chr., umfangreicher dann im 2. Jahrhundert v. Chr., setzt sich eine Keramik mit facettierten Rändern durch. Sie steht am Anfang der polnischen Kulturgruppen, ist definierend für den jüngeren Abschnitt der Jastorf-Kultur Norddeutschlands und ist in Südsandinavien ebenso verbreitet wie im Bereich der Poienești-Lukaševka-Kultur an Dnjestr und Bug.

Ohne dass je die Idee aufgekommen wäre, hier von einer einheitlichen Kultur zu sprechen, zeigt sich dieser weite Raum durch solche zentralen Elemente miteinander verbunden. Auch wenn der Forschungsstand zum Siedlungswesen konkretere Aussagen noch nicht ermöglicht, kann zusätzlich zumindest das gegenüber dem Süden klare Fehlen von Zentren und stadtartigen Anlagen angeführt werden, das ja für deutlich abweichende soziale und ökonomische Strukturen steht. Unterhalb dieser Ebene greifen die großen archäologischen Kulturen, die in unterschiedlicher Art und Weise weiter untergliedert werden. Parallel dazu werden anhand von Migrationen individuelle und Gruppenprozesse sichtbar, die das Bild deutlich komplexer machen.

Die bestehenden Gliederungen in ihren unterschiedlichen Skalen zu überprüfen, die regionalen Bezugsgrößen genauer herauszuarbeiten und zu interpretieren ist eine der zentralen Aufgaben der Forschung zur jüngeren vorrömischen Eisenzeit. Der vorliegende Band will einen kleinen Beitrag dazu leisten. Er ist getragen von der Überzeugung, dass nach wie vor Grundlagen-

Równocześnie kultura przeworska, jak żadna inna kultura młodszej epoki żelaza, cechuje się występowaniem jej elementów na terenach bardzo odległych od strefy macierzystej. Nader długo funkcjonowało w nauce przekonanie o bezpośrednich związkach północno-jutlandzkiej grupy Kraghede z kulturą przeworską. Jeszcze wyraźniej rysuje się obecność kultury przeworskiej na obszarze wschodniej, środkowej oraz zachodniej części Niemiec, jak również na terenie Czech. Kultura przeworska ma także istotny udział w genezie powstałej między Dniestrem i Prutem kultury Poienești-Lukaševka. Najbardziej trafnym wyjaśnieniem tych procesów są migracje grup ludności przeworskiej, co znakomicie egzemplifikuje obraz kulturowy północnej Turynгии (*Goldene Aue*).

Sytuację kulturową w środowowej i północnej Europie można więc rozpatrywać na różnych poziomach przestrzennych. Cały ten obszar w okresie od III do I w. p.n.e. charakteryzował się ciepłym obrządkiem pogrzebowym oraz postępującą unifikacją części stroju i ozdób. W III w. p.n.e., a szczególnie w wieku następnym, zaczęła występować ceramika o facetowanych krawędziach. Znamionowała ona początek tworzenia się polskich grup kulturowych, jest cechą charakterystyczną młodszego odcinka kultury jastorfskiej w Niemczech północnych, występuje także zarówno na południu Skandynawii jak i na terenach kultury Poienești-Lukaševka.

Sugestia o jednolitej kulturze archeologicznej obejmującej cały ten wielki obszar byłaby z całą pewnością przesadą, obecności wspólnych elementów nie da się jednak zakwestionować.

Choć stan badań nad osadnictwem jest daleki od zadowalającego, to już teraz można skonstatować – w odróżnieniu od strefy południowej – ewidentny brak centrów i założeń o charakterze protomiejskim, co wyraźnie demonstruje odmienną strukturę społecznych i ekonomicznych. Występujące tu rozległe kultury archeologiczne można dzielić na mniejsze jednostki, równoległe do tego widoczne są procesy migracyjne o różnej skali (indywidualne i grupowe). Wszystko to sprawia, że obraz kulturowy nabiera jeszcze bardziej złożonego charakteru.

Jednym z głównych zadań badawczych w odniesieniu do młodszego okresu przedrzymskiego musi być wielopoziomowa weryfikacja dotychczasowych podziałów kulturowych oraz zwrócenie baczniejszej uwagi na rysujące się regionalizmy. Publikacja niniejszego tomu

forschung am Material notwendig ist, um die Basis für Interpretationen zu liefern.

Thema des Bandes ist die Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur, wobei die Beiträge zum Teil weit über die Przeworsk-Kultur hinausgreifen, um den größeren Zusammenhang sichtbar werden zu lassen. Anlass für die Tagung bot die Ausgrabung einer Siedlung der Przeworsk-Kultur in Nordhausen-Leimbach, Lkr. Nordhausen (Beitrag Rauchfuß), also weit außerhalb des primären Verbreitungsgebietes der Przeworsk-Kultur. Bei der Bearbeitung der Siedlungskeramik fiel uns zweierlei auf: Zum einen ist der Publikationsstand zur Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur nicht sehr gut und es entsteht der Eindruck, dass häufig kein repräsentativer Querschnitt der vorliegenden Keramikspektren abgebildet wird. Gerade gröbere Keramik ist häufig unterrepräsentiert. Zum anderen sind bislang keine Aussagen darüber möglich, ob es regionale Besonderheiten in der Siedlungskeramik gibt. Steht das Leimbacher Material mit seinen Eigenheiten einem großräumig einheitlichen Material gegenüber oder fügt es sich in regional spezifische Spektren ein?

Wir waren deshalb sehr froh, als sich viele polnische Kollegen bereit erklärten, nach Berlin zu kommen und die Keramik ihrer Forschungsregionen vorzustellen. Gleichzeitig wollten wir die Gelegenheit nutzen, Material aus anderen Regionen – hauptsächlich Deutschland, aber auch Dänemark, Böhmen und dem Gebiet zwischen Dnjestr und Pruth – vorzustellen und zu diskutieren. Dies trägt der Beobachtung Rechnung, dass es häufig gar nicht so einfach ist, eine eindeutige kulturelle Zuweisung vorzunehmen. Hier greift die überregionale Skala – das weiträumig Verbindende – das auf seine Einheitlichkeit hin untersucht werden sollte.

Die große Besonderheit der Tagung bestand darin, dass viele Kollegen ihr Material in Auswahl mitgebracht hatten, so dass es möglich wurde, in zwei Räumen einen Gang durch die Keramikwelten der jüngeren vorrömischen Eisenzeit vom Rhein bis zum Bug, von der Nordsee bis zum Schwarzen Meer zu unternehmen – ein beeindruckendes und erhellendes Erlebnis. Wir sind allen Kolleginnen und Kollegen ausgesprochen dankbar, die dies ermöglicht haben.

Keramik ist nur ein – kleiner – Ausschnitt der materiellen Kultur, ganz abgesehen von den Bereichen des Lebens, die keinen oder nur mittelbaren materiellen Ausdruck finden. Es versteht sich daher von selber, dass

może stanowić skromny wkład w realizację tych celów. Towarzyszy nam przekonanie, że tworzenie interpretacji musi być oparte na fundamencie gruntownej analizy materiałów źródłowych.

Tematem tomu jest ceramika osadowa kultury przeworskiej, artykuły w nim opublikowane niekiedy wykraczają jednak poza ten temat, chcąc ukazać go w szerszym kontekście. Bodźcem do zorganizowania konferencji były badania wykopaliskowe prowadzone na osadzie kultury przeworskiej w Nordhausen-Leimbach, pow. Nordhausen (artykuł B. Rauchfuß'a), znacznie oddalonej od macierzystych terenów kultury przeworskiej. W trakcie analizy ceramiki osadowej naszą uwagę zwróciły następujące kwestie: widoczny jest niedostateczny stan publikacji dotyczących ceramiki osadowej kultury przeworskiej, przede wszystkim w aspekcie warstwy ilustracyjnej, często nie przedstawiającej w pełni reprezentatywnej próbki materiałów. Ceramika grubościenna jest przeważnie tylko z rzadka przedstawiana na ilustracjach. Na podstawie dotychczas publikowanych materiałów nie można ponadto wysnuwać żadnych wniosków odnośnie potencjalnej lokalnej specyfiki. Nie jest możliwe na przykład stwierdzenie, czy spektrum ceramik z Leimbach odzwierciedla materiał zunifikowany kulturowo, czy może pasuje bardziej do jednego, określonego regionu.

Bardzo miłym zaskoczeniem dla organizatorów był fakt, że tak wielu polskich kolegów wyraziło gotowość przybycia do Berlina, aby przedstawić ceramikę z badań, prowadzonych w różnych strefach kultury przeworskiej. Wykorzystując okazję chcieliśmy pokazać także materiały z innych regionów, głównie z Niemiec, lecz również z Danii, Czech i obszarów między Dniestrem i Prutem, celem porównania i dyskusji. Potwierdziło się przy tym przypuszczenie, że jednoznaczna atrybucja kulturowa częstokroć nie jest rzeczą prostą. W skali ponadregionalnej pojawia się wiele cech wspólnych, wskazujących na znaczny stopień zunifikowania.

Cechą szczególną naszej konferencji było to, że wielu kolegów przywiozło z sobą wybór ceramiki z własnych badań, mieliśmy zatem możliwość dyskusji nad oryginalnym materiałem. Cała ceramika została wystawiona w dwóch salach, zapewniając przegląd form od Renu aż po Bug i od Morza Północnego po Morze Czarne. Zwiedzanie tej ekspozycji było źródłem wielu wrażeń i inspiracji. Jesteśmy głęboko wdzięczni wszystkim uczestnikom za to, że nam to umożliwili.

die bei der Tagung sichtbar gewordenen Tendenzen zunächst auf deutlich breiterer Basis überprüft werden müssen, bevor hier eine Interpretation greifen kann. Auf die Ebene der Keramik bezogen können wir jedoch einige zentrale Ergebnisse der Tagung benennen, denen jetzt in breiterem Zusammenhang nachgegangen werden kann.

1) Beeindruckend bei der Sichtung der während der Tagung vorliegenden Keramik war die regionenübergreifende Einheitlichkeit mancher facettierter Keramikformen, die scherzhaft in dem Begriff einer ‚Facettierten Internationalen‘ mündete. Diese weiträumige, nahezu zeitgleich auftretende Einheitlichkeit ist bislang noch nicht schlüssig erklärt.

2) Das Material außerhalb des ‚Primärgebietes‘ der Przeworsk-Kultur zeigt neben klaren Anklängen auch vielfältige Abweichungen im Detail. Hier müssen verschiedene Modelle überprüft werden, wobei neben Migrationen und Ansiedlung in kulturellen Inseln auch Adaptionen von Keramikformen mit den damit einhergehenden Weiterentwicklungen wahrscheinlich sind. Zu überprüfen ist hier, wann eine Loslösung von der Formentwicklung der Przeworsk-Kultur stattfand und in welchen eigenständigen chronologischen Bahnen dies verlief. Sehr plausibel ist etwa ein klarer Einfluss regional vorhandener Przeworsk-Formen auf die Entwicklung des Großromstedter Keramikinventars Mittel- und Ostdeutschlands.

3) Es ist bemerkenswert, wie klar manche Unterschiede in den vorgestellten Keramikspektren der Przeworsk-Kultur etwa aus Großpolen und Schlesien sind, wie viele am Bug vertretene Formen keine Parallelen in anderen Regionen der Przeworsk-Kultur haben. Diese Beobachtung bezieht sich weniger auf die facettierte Feinkeramik als vielmehr auf gröbere Gebrauchskeramik. Hier wird das Potential sichtbar, eine regionale Binnendifferenzierung der Przeworsk-Kultur vorzunehmen. Offensichtlich spielt hier die jeweils unterschiedliche kulturelle Folie eine Rolle, auf der sich die regionale Herausbildung der Przeworsk-Kultur vollzog. So ist im großpolnischen Material (vgl. Beiträge Michałowski, Zychliński) ein starker Einfluss der Jastorf-Kultur zu fassen, der in Schlesien und Klempolen keine Rolle spielt.

Gerade diese Diversität der vorgestellten Keramik öffnet das Feld für weiterführende Forschungen. Bereits Teresa Dąbrowska hatte in ihrer großen Arbeit zu den frühen Phasen der Przeworsk-Kultur darauf hinge-

Ceramika stanowi tylko mały wycinek kultury materialnej, abstrahując już od tych sfer życia, które jedynie w sposób pośredni wyrażają się w materialnej postaci. Jest więc zrozumiałe samo przez się, że pewne prawidłowości, które zaczęły się rysować w trakcie tej konferencji, wymagać będą weryfikacji na podstawie zdecydowanie szerszej bazy źródłowej. Omawiany na konferencji materiał ceramiczny stał się jednakże podstawą do kilku generalnych sformułowań, które można streścić w następujących punktach:

1) Oględziny prezentowanej podczas konferencji ceramiki wyraźnie uwidaczniają ponadregionalność licznych facetowanych form ceramiki, co w efekcie zostało żartobliwie zdefiniowane mianem ‚facetowanej międzynarodówki‘. To daleko idące ujednoczenie, występujące praktycznie równocześnie i to na wielkim obszarze, nie znalazło jak dotąd przekonującego wyjaśnienia.

2) Materiał odkryty poza ‚terenem macierzystym‘ oprócz wyraźnych nawiązań wykazuje także pewne różnice w detalach. Należałoby tutaj zastanowić się nad różnymi modelami interpretacyjnymi, zakładającymi, oprócz migracji i wyspowego osadnictwa także adaptację form ceramicznych i ich lokalną ewolucję. Konieczna jest odpowiedź na pytanie, w jakim momencie nastąpiło odejście od form kultury przeworskiej i jaka była chronologia tego procesu. Bardzo prawdopodobny jest na przykład wpływ regionalnych form kultury przeworskiej na rozwój ceramiki grupy Großromstedt w Niemczech środkowych i wschodnich.

3) Ogląd zaprezentowanych materiałów pokazuje znamienne różnice w spektrach ceramiki kultury przeworskiej, na przykład tej z Wielkopolski i ze Śląska. Wiele form ze wschodnich skrajów Polski nie znajduje analogii w innych regionach kultury przeworskiej. Spostrzeżenie to odnosi się zasadniczo nie do facetowanej ceramiki cienkościennej, lecz do ceramiki grubościennej. Potencjalnie może to stanowić punkt wyjścia dla podjęcia studiów nad zróżnicowaniem lokalnym w obrębie kultury przeworskiej. Istotną rolę odgrywało tu najpewniej zróżnicowane tło kulturowe, towarzyszące procesowi powstawania kultury przeworskiej w różnych regionach. W materiałach z Wielkopolski (por. art. A. Michałowskiego, D. Żychlińskiego) można stwierdzić silny wpływ kultury jastorfskiej, nie odgrywającej na Śląsku bądź w Małopolsce żadnej roli.

Właśnie owa różnorodność przedstawionej ceramiki otwiera pole do dalszych badań. Już Teresa Dąbrowska

wiesen, dass die Keramik vor allem aus dem mittleren Odergebiet und am oberen Bug einen sehr eigenständigen Charakter hat.¹ Tomasz Gralak wies auf regionale Unterschiede in der Tracht hin.² Unlängst stellte Piotr Łuczkiwicz die Abgrenzung der Okywie-Kultur von der Przeworsk-Kultur als eigenständige Kultur zur Diskussion und öffnete damit die Frage nach der chorologischen Gliederung der Przeworsk-Kultur und ihrer Abgrenzung zu den umgebenden Gruppen neu.³ Es ist das zentrale Ergebnis der Tagung, das Potential der Siedlungskeramik für solche chorologischen Studien gezeigt zu haben.

Die Tagung wurde ermöglicht und finanziert durch den Berliner Exzellenzcluster 264 Topoi, wofür unser herzlicher Dank gilt. Eingebunden ist die Tagung in ein Forschungsprojekt des Clusters zur Besiedlung der Przeworsk-Kultur im Südhartzvorland, in dem der Raumbezug der Siedlungen untersucht wurde.⁴ Topoi steht für die Untersuchung des Zusammenhangs von Raum und Wissen im Altertum. Beide Kategorien spielen hier eine herausragende Rolle. Wie verbreitet sich das Wissen um neue Keramikformen im Raum, wodurch wird materielle Kultur räumlich begrenzt? Lassen sich raumbezogene Identitäten fassen? Die Tagung leistet hier einen Grundlagen-Beitrag, in dem durch die Zusammenschau und die gemeinsamen Diskussionen erstmals Material vorgelegt und Zusammenhänge sichtbar gemacht wurden.

Die deutsch-polnischen Übersetzungen erstellte Wieńczysław Niemirowski, die englisch-polnischen Adam Głaz. Ihnen gilt unser Dank ebenso wie Patricia Kretschmer und dem gesamten Redaktionsteam von Edition Topoi für die redaktionellen Arbeiten und das Zustandekommen dieses Bandes.

ska wskazała w swej wielkiej pracy o wczesnych fazach kultury przeworskiej na silną odrębność ceramiki znad środkowej Odry i górnego Bugu.¹ Tomasz Gralak wskazał na regionalne różnicowanie stroju.² Niedawno Piotr Łuczkiwicz podniósł kwestię oddzielenia od siebie kultur przeworskiej i oksywskiej i traktowania tej ostatniej jako samodzielnej kultury archeologicznej, co kazałoby na nowo rozpatrywać problem zróżnicowania lokalnego kultury przeworskiej.³ Główną zasługą konferencji było właśnie wykazanie ogromnego potencjału, jaki niosą ze sobą badania nad ceramiką dla studiów nad potencjalnym zróżnicowaniem lokalnym w obrębie dużych jednostek kulturowych.

Organizacja konferencji była możliwa dzięki finansowemu wsparciu Exzellenzcluster 264 Topoi Berlin, za co wyrażamy tu naszą wdzięczność. Stanowiła ona równocześnie jeden z elementów realizowanego przez Topoi projektu naukowego, dotyczącego badań nad osadami kultury przeworskiej w na południowych przedpolach gór Harzu, przede wszystkim w aspekcie rozprzestrzeniania się nowych umiejętności i prądów technologicznych i stylistycznych (w tym konkretnym przypadku form ceramiki).⁴ Jak dokładnie przebiegał ten proces, jakie czynniki go stymulowały, a jakie ograniczały? Czy można w tej strefie mówić o lokalnej specyfice? Żywe dyskusje, jakie towarzyszyły wszystkim wystąpieniom, oraz zapewniona w czasie konferencji możliwość oglądania oryginalnych materiałów, przywiezionych przez wszystkich uczestników, znacząco poszerzyły naszą dotychczasową wiedzę i ukazały wiele nowych aspektów dyskutowanej problematyki.

Tłumaczenia niemiecko-polskie wykonał Wieńczysław Niemirowski, angielsko-polskie Adam Głaz. Obydwu składamy w tym miejscu serdeczne podziękowania. Wyrazy wdzięczności za prace redakcyjne oraz stworzenie prezentowanego tomu należą się także Patricii Kretschmer oraz całemu zespołowi redakcyjnemu Topoi.

1 Dąbrowska 1988, 152–156, 196–200, 325.

2 Gralak 2007, 232.

3 Łuczkiwicz (im Druck).

4 Meyer 2013; Bebermeier u. a. 2009.

1 Dąbrowska 1988, 152–156, 196–200, 325.

2 Gralak 2007, 232.

3 Łuczkiwicz (wydruk.)

4 Meyer 2013; Bebermeier i in. 2009.

Bibliographie

Bibliografia

Bebermeier u. a. 2009

Wiebke Bebermeier, Philipp Hoelzmann, Michael Meyer, Stefan Schimpf, Brigitta Schütt und Martin Wetzel. „Die Siedlungsgeschichte des Südharzvorlandes – Die Forschergruppe ‚Central Places‘ ermöglicht im Rahmen des Exzellenzclusters Topoi Einblicke in die Vergangenheit“. *FUndiert* 01/2009 (2009), 32–39.

Dąbrowska 1988

Teresa Dąbrowska. *Wczesne fazy kultury Przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązani*. Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1988.

Gralak 2007

Tomasz Gralak. „Communication Routes and Territorial Development of the Pomeranian and Przeworsk Cultures“. In *Long Distance Trade in the Bronze Age and Early Iron Age. Conference Materials Wrocław, 19–20th April 2005*. Hrsg. von Justyna Baron und Irena Lasak. *Studia Archeologiczne* 40 = *Acta Universitatis Wratislaviensis*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007, 315–328.

MICHAEL MEYER

Dr. phil. (Marburg 1990), Habilitation (HU Berlin 2005), ist Professor für Prähistorische Archäologie an der Freien Universität Berlin und seit 2011 Sprecher des Exzellenzclusters 264 Topoi. Seine Arbeitsschwerpunkte sind die Archäologie der Jahrhunderte um Christi Geburt, Siedlungs- und Wirtschaftsarchäologie.

Łuczkiwicz (im Druck)

Piotr Łuczkiwicz. „Fragen zur Oksywie-Kultur, also über die Katze von Cheshire, die langsam verschwindet, bis nichts anderes mehr als ein Grinsen übrigbleibt“. In *Culture Concepts and Designed Cultures. Systematic Registration of Archaeological finds of the Iron Age from Central and Northern Europe. Potential and limits*. *Puszczykowo*, 06.–09.05.2015. Hrsg. von Jan Schuster und Andrzej Michałowski. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte. Poznań und Frankfurt a. M.: Habelt-Verlag. Im Druck.

Meyer 2013

Michael Meyer. „Einheimische und Migranten. Siedlungssysteme im eisenzeitlichen Südharzvorland“. In *Parallele Raumkonzepte*. Hrsg. von Svend Hansen und Michael Meyer. *Topoi: Berlin Studies of the Ancient World*. Berlin und Boston: De Gruyter, 2013, 281–292.

PIOTR ŁUCZKIEWICZ

Dr. phil., Leiter des Instituts für Archäologie der Maria Curie-Skłodowska Universität in Lublin und Privatdozent am Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität Berlin. Promotion 2004 an der Universität Kraków, Habilitation 2014 an der Freien Universität Berlin. Arbeitsschwerpunkte sind die jüngere vorrömische Eisenzeit in Mittel- und Südeuropa, sowie interkulturelle Beziehungen zwischen Kelten, Germanen und balkanischen Völkern.

PD Dr Piotr Łuczkiwicz
Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Plac M. Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin, Polen
E-Mail: piotr_luczkiwicz@hotmail.com

BJÖRN RAUCHFUß

M. A., Wissenschaftlicher Mitarbeiter am Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität Berlin. Magister Artium 2002 an der Humboldt-Universität zu Berlin. Promotionsprojekt: *Die vorrömische Eisenzeit in Vorpommern*. Wissenschaftliches Fachgebiet: vorrömische Eisenzeit, Jastorf-Kultur, Przeworsk-Kultur, Landschaftsarchäologie, archäologische Migrationsforschung.

Björn Rauchfuß
Institut für Prähistorische Archäologie
Freie Universität Berlin
Fabeckstraße 23–25
14195 Berlin, Deutschland
E-Mail: bjoern.rauchfuss@fu-berlin.de